

Analýza výskytu šikanovania a možnosti jeho eliminácie v rezorte školstva SR

Eva Smiková

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Bratislava
eva.smikova@gmail.com

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá niektorými najnovšími prieskumami týkajúcimi sa šikanovania v školách a školských zariadeniach, predstavením Stratégie prevencie násilia a sociálno–patologických javov v rezorte školstva v Slovenskej republike a niektorými možnosťami riešenia šikanovania.

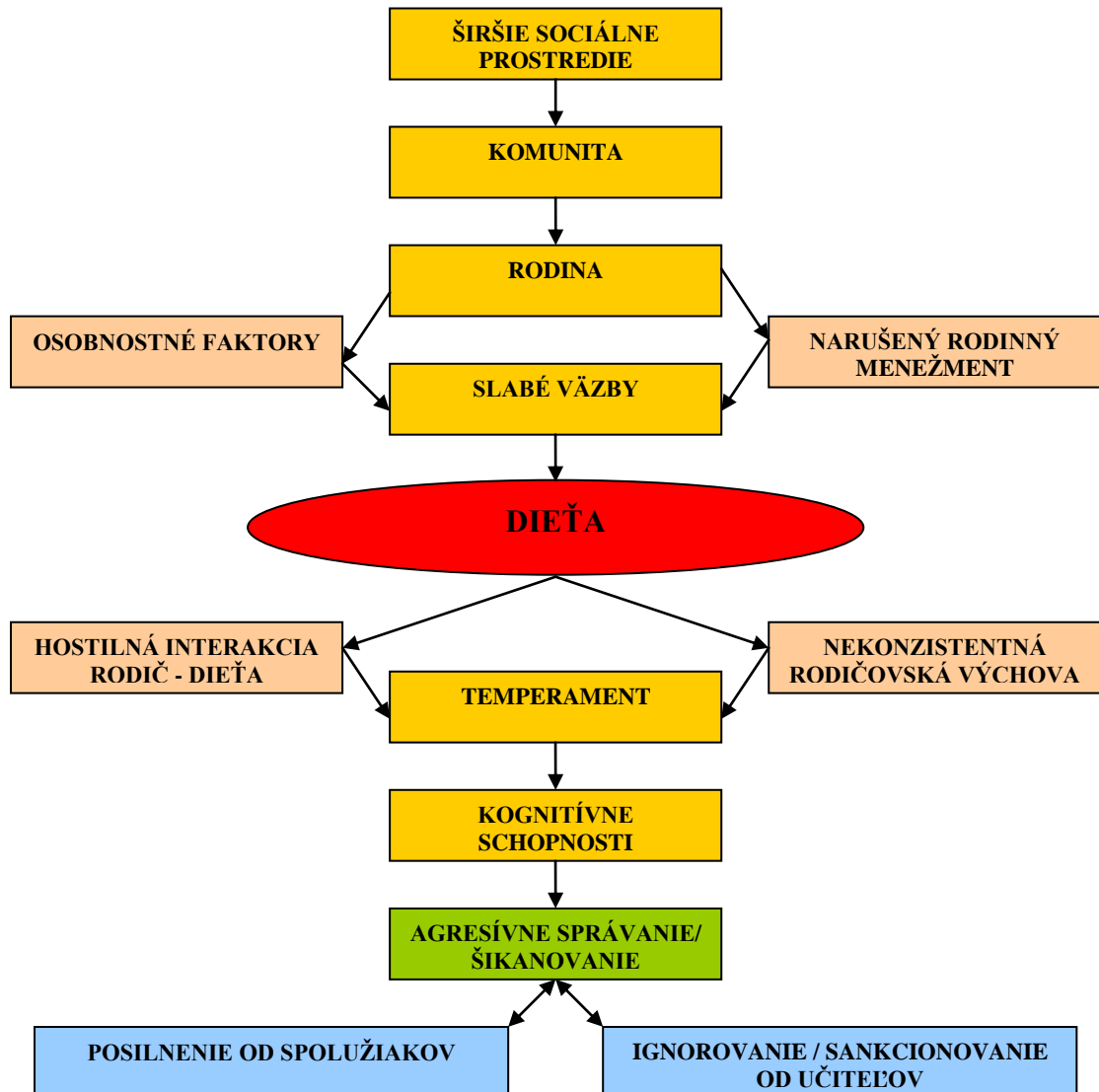
Kľúčové slová: šikanovanie, prevencia šikanovania, rezort školstva SR

Úvod

Detská agresivita je celosvetovým problémom a jej prevencia sa vo vyspelých štátoch stáva predmetom výskumných prác psychológov aj pedagógov. Šikanovanie zaraďujeme do kategórie agresívneho správania. Akákoľvek definícia šikanovania by mala obsahovať základné znaky, ako sú tieto:

- **Jasný úmysel ublížiť druhému, či už fyzicky alebo psychicky.** Napr.: bitie, strkanie, krádeže peňazí a vecí, schovávanie a ničenie vecí, ale aj posmievanie, nadávanie a vylúčenie zo spoločnosti ostatných.
- **Útočníkom môže byť jedno dieťa alebo skupina detí** (asymetrická agresia).
- **Incidenty sú opakované.** Jednorázová akcia sa väčšinou za šikanovanie nepovažuje.
- **Nepomer síl medzi útočníkom a obeťou.**

Obr.1 Model vývinu šikanovania (Horne et al., 2003, uprav. Smiková, 2008)

Na obr. 1 je znázornený model vývinu šikanovania, v ktorom sú jeho najdôležitejšie zložky vo vzájomnej interakcii. Vzhľadom na multidimenzionálnosť problematiky šikanovania je aj prevencia a riešenie tohto problému zložitá.

Možnosti riešenia šikanovania

Z hľadiska náročnosti riešenia situácií v školách (týkajúcich sa šikanovania) môžeme hovoriť o šikanovaní:

1. zvládnuteľnom bežnými výchovnými opatreniami,
2. ktoré možno riešiť špeciálnymi pedagogickými opatreniami,

3. vyžadujúcom si aplikáciu určitého typu sociálno–psychologickej intervencie v triednom kolektíve,
4. ktoré si vyžaduje ambulatnú starostlivosť (obete, agresora) v poradenskom zariadení,
5. ktoré si vyžaduje ústavnú liečbu agresora.

1. Šikanovanie zvládnuteľné bežnými výchovnými opatreniami

Riešenie problematiky šikanovania by mala začať škola v prvom rade prevenciou, preventívnymi aktivitami. Tieto prostriedky môžu pomôcť predchádzať vzniku šikanovania v triede a v škole, resp. odstraňovať ho hneď v samom začiatku. Toto je možné predovšetkým: informovanosťou pomocou letákov pre deti, rodičov, informovanosťou pedagógov ako lepšie spoznávať žiakov a ich vzťahy medzi sebou, všímaním si prejavov správania sa žiakov medzi sebou, vytvorením nestresového prostredia na škole, kde sú dobré medziľudské vzťahy medzi učiteľmi a žiakmi, ale aj medzi učiteľmi navzájom - vzťahy podporujúce, pomáhajúce, otvorené, priateľské a partnerské, rozvíjaním sociálnych zručností a sociálnej kompetencie žiakov, učením ich k vzájomnej tolerancii a akceptovaniu iných názorov, postojov, rás a sociálnych skupín, vierovyznaní, učeniu ich k tomu ako správne riešiť konflikty a vedieť sa vcítiť do situácie druhých ľudí okolo nich.

Môžeme povedať, že boj proti agresivite a šikanovaniu v školách začína humanizovaním školy, kde sa kladie dôraz nielen na vedomosti, známky, školský výkon, ale aj na rozvoj dobrých sociálnych vzťahov a citov, na sociálno-emocionálny vývin osobnosti žiakov.

2. Šikanovanie, ktoré možno riešiť špeciálnymi pedagogickými opatreniami

Ide napr. o nasledovné opatrenia: zameranie pozornosti na nových a nastupujúcich žiakov, organizovanie vyučovania I. a II. stupňa v rôznych častiach školy, oddelenie prestávok mladších a starších detí, určenie žiaka - kamaráta, ktorý všetko vysvetlí a pomôže prístupujúcemu žiakovi, využívať hry a cvičenia vyžadujúce spoluprácu detí v triede, zaraďovať skupinové práce v škole aj mimo nej, spoločne diskutovať a riešiť záležitosti triedy formou diskusných klubov, triednických hodín, naučiť deti relaxovať a odbúravať napätie, stres, zvyšovanie sebavedomia detí, vypracovanie komplexnej celoškolskej stratégie a iné.

Predpokladom dosiahnutia úspechu v boji so školským šikanovaním je dôsledné uplatňovanie systémového prístupu. Riaditelia škôl podľa Metodického usmernenia Ministerstva školstva Slovenskej republiky (čl. 3 bod 5 MU MŠSR č. 7/2006) zodpovedajú za systémové aktivity školy v oblasti prevencie šikanovania a agresivity.

Neexistuje žiadna jednorázová a jednostupňová liečba takého zložitého problému, ako je šikanovanie, a preto je potrebný model komplexnej stratégie, ktorý má byť systémový a procesuálny.

3. Šikanovanie vyžadujúce si aplikáciu určitého typu sociálno – psychologickej intervencie v triednom kolektíve

Ak sa šikanovanie už v škole vyskytne, je potrebné, aby sa o ňom vedelo, aby sa o ňom hovorilo. Treba čo najskôr začať s hľadaním opatrení, treba osloviť odborníkov, ktorí vedia ako k šikanovaniu pristupovať a postupovať pri jeho riešení. V rámci *Projektu prevencie a eliminácie šikanovania na základných školách* (Smiková, 2007) bol vytvorený intervenčný program pre triedy, v ktorých sa šikanovanie už vyskytlo. Pri vytváraní programu sa vychádzalo z poznatku, že zmenu správania u detí je možné uskutočňovať okrem iného aj rozvíjaním sociálno–psychologických zručností v procese zážitkového učenia.

4. Šikanovanie, ktoré si vyžaduje ambulantnú starostlivosť /obete, agresora/

Zo zahraničnej literatúry sú známe prvé intervencie, zamerané na agresívne správanie detí, ktoré sledovali len niektoré emocionálno-motivačné aspekty, o ktorých sa predpokladalo, že majú súvis s agresívnym správaním - programy na redukciiu zlosti (Gittelman, 1965, Mahoney, 1971, Moon, Eisler, 1983, Nomellini, Katz, 1983), programy na redukciiu impulzivitu (napr. Hinshaw, a kol., 1984) a iné.

5. Šikanovanie, ktoré si vyžaduje ústavnú liečbu agresora

Ak na agresora neplatia uvedené postupy, príp. sankcie, je potrebné umiestniť ho do Detského diagnostického centra, Liečebno-výchovného sanatória, príp. do iného zariadenia, kde mu bude poskytnutá účinná pomoc.

Stratégia prevencie násilia a sociálno-patologických javov v rezorte školstva

- a/ Metodické a legislatívne zabezpečenie
- b/ Školy – koordinátori prevencie, výchovní poradcovia, školskí psychológovia
- c/ Kurikulum
- d/ Školské zariadenia - špeciálne výchovné zariadenia, poradenské zariadenia, zariadenia náhradnej výchovy a pod.
- e/ Celoslovenské a regionálne projekty

a/ Metodické a legislatívne zabezpečenie

Školská legislatíva sa uplatňuje v štátnych, aj v neštátnych, súkromných a cirkevných školách a školských zariadeniach.

Ministerstvo školstva SR (MŠ SR) v rámci Pedagogicko-organizačných pokynov (POP) pre školy a školské zariadenia a orgány štátnej správy v školstve (ako záväzné pokyny v rezorte) odporúča venovať náležitú pozornosť preventívnym aktivitám, ktoré predchádzajú sociálno-patologickým javom.

b/ Školy – koordinátori prevencie, výchovní poradcovia, školskí psychológovia

Na každej škole je koordinátor prevencie sociálno-patologických javov, učiteľ - výchovný poradca a čoraz viac škôl má aj školského psychológa. Títo v oblasti riešenia problémových prípadov a tzv. rizikových detí spolupracujú najmä s centrami pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie.

c/ Kurikulum

Vo výchovno-vzdelávacom procese ZŠ a SŠ je problematika etiky, ľudských práv, formovania právneho a občianskeho vedomia a etických noriem rozpracovaná v tematických celkoch predmetov občianska výchova, občianska náuka, náuka o spoločnosti, etická výchova a náboženská výchova.

d/ Školské zariadenia

Problematikou prevencie sociálno-patologických javov a psychologickou pomocou deťom ako obetiam násilia, ale aj deťom – agresorom sa venujú v zmysle odbornej pomoci a starostlivosti psychologickéj, psychoterapeutickej a špeciálno-pedagogickej školské zariadenia výchovného poradenstva a prevencie (centrá pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie, centrá špeciálno-pedagogického poradenstva).

Poslaním špeciálne výchovných zariadení (diagnostické centrum, reedukačné centrum, liečebno-výchovné sanatórium) je výchova sociálne a mravne narušených detí, u ktorých boli zistené závažné nedostatky v sociálnej prispôsobivosti, v osobnostných vlastnostiach a charakterovom vývine, a ich výchova sa nedá zvládnuť v iných zariadeniach.

e/ Celoslovenské a regionálne projekty

V rezorte školstva sa realizovali a realizujú viaceré špecifické preventívno-výchovné projekty v súlade s úlohami rezortu a vládou schválených dokumentov, ako i rôzne celoslovenské projekty a programy napr.: Olympiáda ľudských práv, projekt Školy podporujúce zdravie (zapojených je vyše 2000 škôl a školských zariadení), program Cesta k emocionálnej zrelosti, program Rozvoja osobnosti žiaka (PROŽ), regionálne projekty, školské projekty, preventívno-výchovné programy centier pedagogického poradenstva a prevencie.

Projekt prevencie šikanovania na základných a stredných školách v SR

Významným z hľadiska sledovanej problematiky je **Projekt prevencie šikanovania na základných a stredných školách v SR**. Projekt sa realizuje kontinuálne od školského roku 2001/2002. Aktivity projektu:

- prieskum vo vybraných okresoch,
- celoslovenský prieskum šikanovania na ZŠ a SŠ v šk.r.2004/2005,
- pilotná fáza realizácie psychologickéj intervencie v problémových triedach,
- vypracovanie metodických materiálov ,
- zjednotenie postupov škôl a školských zariadení a školenie školiteľov v rámci celého Slovenska,
- medializácia, letáčky pre rodičov, pre učiteľov,
- články v odbornej tlači.
- vydanie Metodického pokynu MŠ SR č.7/2006 z 28.3.2006 k prevencii a riešeniu šikanovania žiakov v školách a školských zariadeniach,
- zapojenie sa do projektu OECD „Medzinárodná sieť na zamedzenie šikanovania a násilia v školách“ na internetovej stránke <http://oecd-sbv.net>,
- prevzatie (2007 -2008) medzinárodnej koordinácie projektu OECD,
- vytvorenie internetovej stránky www.prevenciasikanovania.sk, ktorá poskytuje najnovšie informácie z oblasti prevencie šikanovania pre potreby učiteľov, rodičov, žiakov (projekt „Národná sieť pre prevenciu šikanovania a násilia v Slovenskej republike“, koordinátor: PhDr. A. Prevoznáková, OZ Papilion, garant: PhDr. E. Tomková, MŠ SR),
- monitoring situácie v oblasti šikanovania v školách a školských zariadeniach,
- vzdelávanie a supervíziu odborníkov (psychológov, sociálnych pracovníkov, špeciálnych a liečebných pedagógov) v problematike sociálno-patologických javov realizuje Metodicko-výskumný kabinet výchovného a psychologického poradenstva a prevencie pri VÚDPaP.

Monitoring situácie v oblasti šikanovania v školách a školských zariadeniach

Jurčeková (2008) čiastočne zmapovala situáciu **šikanovania v špeciálnych výchovných zariadeniach** (Diagnostické centrum pre mládež v Záhorskej Bystrici a reedukačné domovy pre mládež v Sološnici, Veľkých Levároch a Hlohovci). Štrukturovaný anonymný dotazník, pri tvorbe ktorého vychádzala z dotazníka (Smiková, 2006), ktorý sa použil na celoslovenský výskum (Smiková, 2006), bol upravený tak, aby zohľadňoval špecifiká inštitucionálneho pobytu klientov v zariadeniach. Vybranú vzorku tvorilo dovedna 95 chlapcov vo veku 15 – 18 rokov umiestnených vo vybraných špeciálnych výchovných zariadeniach. Nerozlišovali sa mentálne postihnutí a mentálne intaktní chlapci, pretože mentálny postih nebol taký závažný, aby probanti neodkázali pochopiť a vyplniť predložený dotazník.

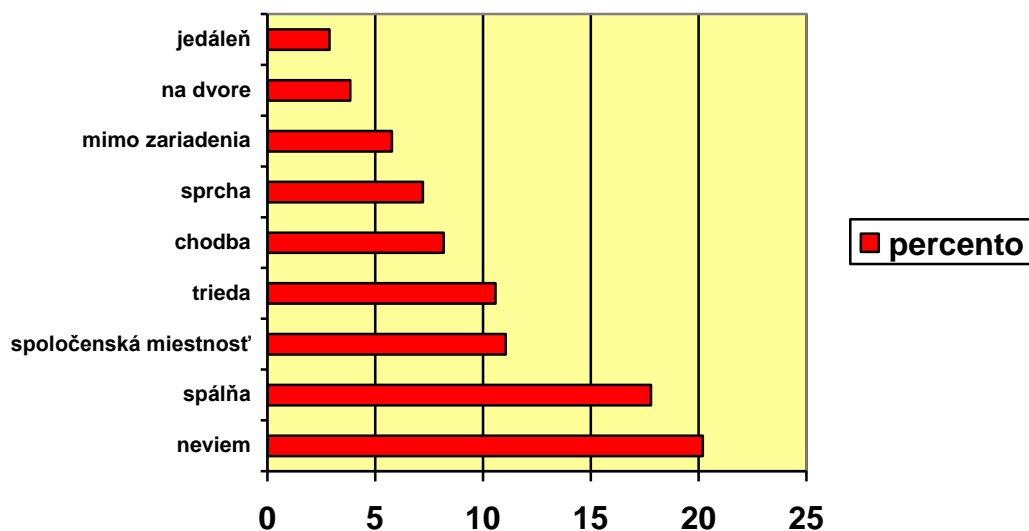
V prieskume v špeciálnych výchovných zariadeniach sa potvrdilo, že šikanovanie je fenomén, ktorý v týchto zariadeniach je prítomný. Prítomnosť verbálnej agresie uviedlo 48,42 % klientov. Zdá sa, že verbálna agresia sa stáva súčasťou komunikácie v uvedených zariadeniach. Nútenie do činností uviedlo 16,84 % a fyzická agresia sa vyskytuje v 11,58 %, 23,16 % chlapcov neuviedlo žiadnu z uvedených možností. Keď porovnáme tieto výsledky s prieskumom Smikovej (2006), vidíme, že verbálna agresia je zastúpená približne rovnako u študentov stredných odborných učilíšť, a to v 46,8 %.

6,84 % chlapcov uviedlo, že sami boli šikanovaní, vo vlastnej skupine bolo svedkami šikanovania 18,80 % a svedkami šikanovania v inej skupine bolo 26,50 % chlapcov. Výskyt šikanovania v zariadení, či už na „vlastnej koži“ alebo ako svedkovia, sa celkovo teda vyskytuje približne v 52 %.

Najviac obávaným prejavom šikanovania pri príchode do zariadenia býva tzv. „bitka na privítanie“. Tento, v minulosti tak častý fenomén, ktorý potvrdil i Kolář (2001) sa v našom prieskume nepotvrdil. Väčšia časť chlapcov, a to 91,58 % túto skúsenosť nezažila.

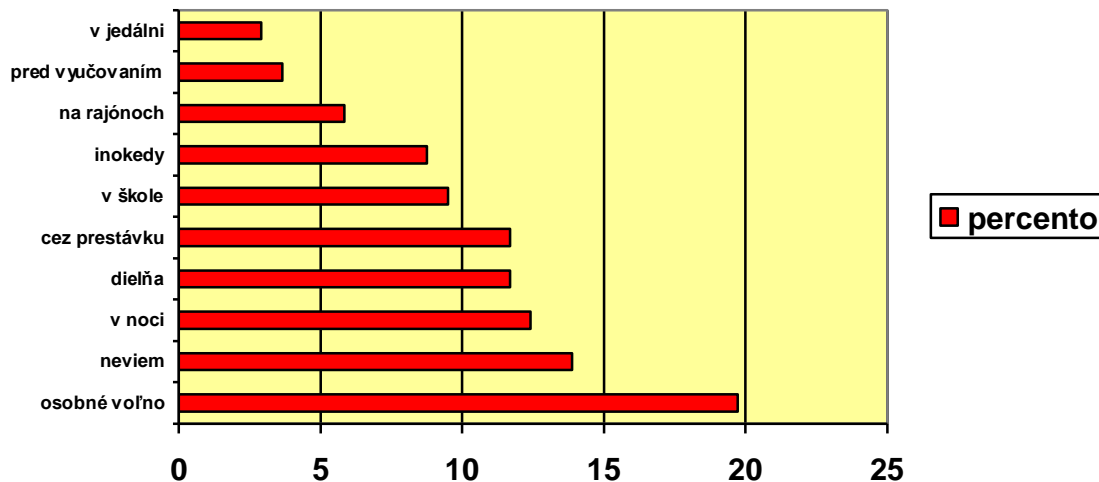
Až 71,58 % chlapcov uviedlo, že nikomu neoznámili, že boli šikanovaní. Ako dôvody uvádzajú, že sa nestarajú o druhých, nie sú „bonzáci“. Tieto najčastejšie odpovede sú alarmujúce a vykazujú nedôveru chlapcov k odborníkom, pracujúcim v týchto zariadeniach. Priestory, kde sa v zariadeniach najčastejšie dochádza k šikanovaniu, sú znázornené na grafe č.1.

Graf č. 1 Miesta najčastejšieho výskytu šikanovania v zariadeniach

Čas, kedy dochádza k šikanovaniu, je znázornený na grafe č.2. Z analýzy grafu vyplýva, že najrizikovejšia doba, čo sa týka možnosti realizovania šikanovania, je čas osobného voľna po večeri a nočné hodiny.

Graf č.2 Čas najčastejšieho výskytu šikanovania v zariadeniach

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie v roku 2007 uskutočnil **Prieskum potrieb poradenských služieb v školskom systéme na Slovensku** (Matula, Mrlák, Kopányiová, 2007). Vzorku tvorili dotazníky z 1192 škôl (52,21 %), čo je 322 922 žiakov ZŠ (63,55 %). Dotazníkom pre výchovného poradcu (Matula, Mrlák, 2007) sa okrem iných oblastí sledovali názory výchovných poradcov na základných školách v SR na mieru potreby skupinových preventívno-poradenských programov rôzneho zamerania. Preventívne programy s obsahovým zameraním na agresivitu, šikanovanie, ponižovanie a týranie sú z pohľadu výchovných poradcov veľmi potrebné (42 %), mierne potrebné (22 %), potrebné (26 %). Nepotrebnosť takto zameraných programov uviedlo len 4 % výchovných poradcov. Tieto zistenia nás oprávňujú domnievať sa, že takéto programy majú svoju opodstatnenosť na ZŠ. Zaujímavým zistením bolo, že na základných školách v SR, kde nemajú školského psychológa, je potreba preventívnych programov s obsahovým zameraním na agresivitu, šikanovanie, ponižovanie a týranie vyššia ako na školách, kde školského psychológa majú.

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie sa v roku 2007 spolupodieľal aj na **Európskom školskom prieskume o alkohole a iných drogách ESPAD** (Nociar, 2007), ktorý sa realizoval už aj v r. 1999 a 2003. Výberový súbor tvorilo 10 791 žiakov 9. ročníkov ZŠ a všetkých štyroch ročníkov SŠ. Prieskum sa síce primárne netýkal šikanovania, ale vybrali sme analýzu oblasti „Problémové zážitky u chlapcov a dievčat“, ktorá dáva do vzťahu užívanie alkoholu príp. iných drog a problémy vo vzťahoch so sociálnym okolím.

Tab.1 Problémové zážitky u chlapcov, dievčat a všetkých študentov spolu v %

	CH: Kvôli užívaniu alkoholu /drog			D: Kvôli užívaniu alkoholu / drog			Spolu: Kvôli užívaniu alkoholu / drog		
	1999	2003	2007	1999	2003	2007	1999	2003	2007
Spor alebo hádka	21,5/ 1,0	23/ 1,6	11,9/ 1,0	12,5/-	1,2/-	16,4/-	1,0/-	17,1/-	1,4/-
Problémy vo vzťahu s kamarátmi	7,3/ 1,1	8,5/ 1,7	20,9/ 5,6	6,9/ 1,0	6,8/ 1,2	24,7/ 4,3	7,1/ 1,0	7,5/ 1,4	22,8/ 5,8
Problémy vo vzťahu s rodičmi	11,3/ 0,8	13,6/ 1,9	19,8/ 4,5	6,3/ 0,7	7,2/ 0,9	17,0/ 3,0	8,6/ 0,7	10,0/ 1,3	18,4/-
Problémy vo vzťahu s učiteľmi	3,0/ 0,3	2,7/ 0,6	1,4/ 0,3	0,8/-	0,4/-	2,1/-	0,3/-	1,6/ 0,5	-
Šarvátka alebo bitka	13,4/ 0,4	17,2/ 0,4	31,3/ 4,5	2,7/ 0,2	3,8/ 0,2	11,1/ 1,1	7,7/ 0,3	9,6/ 0,3	21,1/ 2,8

Zdroj údajov: Nociar (2007)

Pedagogicko-psychologické poradne (PPP) a Centrá výchovnej a psychologickej prevencie (CVPP), od 1. 9. 2008 transformované na centrá pedagogicko- psychologického poradenstva a prevencie, v rámci evidencie svojej činnosti využívajú aplikačné programové vybavenie **EvuPP**, ktoré doteraz evidovalo zvlášť klientelu CVVP a zvlášť klientelu PPP, resp. Krajských pedagogických poradní (KPPP). Pre potreby analýzy problémov klientely slúži modul „Dôvod príchodu klienta do PPP/CVPP“. Na základe primárnej analýzy tohto modulu pre potreby sledovania predmetnej problematiky sme vybrali niektoré relevantné dôvody a v tab. 2 uvádzame porovnanie počtu klientov v posledných dvoch spracovaných školských rokoch. Na základe tejto štatistiky vidíme, že počet klientov s neprimeraným správaním v školskom prostredí ako aj klientov - obetí šikany je napriek systémovým opatreniam v rezorte školstva stále pomerne veľa. Na druhej strane nás ale tieto čísla oprávňujú sa domnievať, že je stále viac rodičov, ktorí kvôli týmto problémom prídu so svojim deťat'om do poradenského zariadenia a majú snahu dané problémy riešiť.

Tab. 2 Dôvod príchodu klientov do PPP/CVPP

	Neprimerané správanie voči učiteľom		Neprimerané správanie voči spolužiakom		Neprimerané správanie voči súrodencom		Agresivita		Obet' šikany	
	2005/06	2006/07	2005/06	2006/07	2005/06	2006/07	2005/06	2006/07	2005/06	2006/07
CVVP	275	212	948	916	10	4	41	43	25	22
PPP/KPPP	229	243	1046	431	23	28	71	89	64	58

Zdroj údajov: Slovíková (2008)

Záver

V prieskumoch sa stále potvrdzuje, že šikanovanie je fenomén, ktorý je v rozličnej miere súčasťou sociálnej klímy na ZŠ aj SŠ a preto je stále potrebné situáciu monitorovať a hľadať efektívne preventívne a interventívne stratégie na jej riešenie.

Literatúra:

- Jurčeková, V. (2008). *Šikanovanie v špeciálnych výchovných zariadeniach*. Nepublikovaná bakalárska práca. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce svätej Alžbety.
- Gittelman, M. (1965). Behavior rehearsal as technique in child treatment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 6, 251 -255.
- Hinshaw, S.P. (1984). Self control in hyperactive boys in anger including situations. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 12, 55-77.
- Horne, A.M.; Bartolucci, C.L., Newman-Carlson, D.(2000). *Bully busters: A teacher s manual foe helping bullies, victims and bystanders*.Champaign, IL:Research Press.
- Mahoney, M. J. (1971). A residential program in behavior modification, *Child Development*, 55, 288 – 304.
- Matula, Š., Mrlák, R., Kopányiová, A. (2007). *Prieskum potrieb poradenských služieb v školskom systéme na Slovensku*. Záverečná správa. Bratislava: VÚDPaP.
- Matula,Š., Mrlák,R. (2007). *Dotazník pre výchovného poradcu*. Bratislava: VÚDPaP.
- Moon, J. R., Eisler, R. M.(1983). Anger control: An experiment comparison of behavioral treatment. *Behavior Therapy*, 14, 493-505.
- Nociar, A. (2007). *Európsky školský prieskum o alkohole a iných drogách (ESPAD) v SR za rok 2007*. Záverečná správa. Bratislava:VÚDPaP.
- Nomellini, S., Katz, R. C.(1983). Effects of anger control training on abusive parents. *Cognitive Therapy and Research*, 7, 57 – 68.
- Slovíková, M. (2008). *Analýza údajov EVuPP*, Ústav informácií a prognóz školstva. Bratislava.
- Smiková, E. (2006). Niektoré výsledky prieskumu šikanovania na základných a stredných školách. In Heller, D., Mertin, V., Sobotková, I.(Eds.), *Prožívaní sebe a měnícho se světa*. Praha: Psychologický ústav AVČR, ČMPS a Katedra psychologie FFUP.
- Smiková, E. (2007). Postup školy pri prevencii a riešení šikanovania. In *Poradca riaditeľa školy*. Raabe s.r.o, Bratislava, 1-30.